

Lisa Kuitert, *Met een drukpers de oceaan over. Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië 1816-1920* (Amsterdam: Prometheus, 2020, 352 pp., ISBN 9789044645101).

Wie zich in Nederlands-Indië vestigde, kwam weliswaar in een Aziatische wereld terecht, maar leefde meestal in een westerse bubbel. Nederlanders gingen naar de sociëteit, hielden van westers amusement en lazen Nederlandse boeken. Een voorbeeld daarvan kwam ik tegen toen ik de brieven doornam die Nicolaas Beets in 1884 ontving voor zijn zeventigste verjaardag. De jurist Conrad Theodor van Deventer schreef hem vanuit Semarang dat hij diens werk *Camera Obscura* (1839) nog vaak herlas. In ‘t land van ‘t felle zonlicht / en ‘t lisplend palmgeruisch’ herinnerde het hem aan thuis.

In Lisa Kuiterts *Met een drukpers de oceaan over* staat de koloniale boekcultuur centraal. Kuitert, die als hoogleraar Boekwetenschap verbonden is aan de Universiteit van Amsterdam, richt zich op de periode van 1816 – het jaar waarin de Nederlanders de kolonie van de Engelsen terugkregen – tot 1920. Daarbij legt ze, zoals het een boekwetenschapper betaamt, veel nadruk op de materiële aspecten van het boek: op het ‘maken, (ver)kopen, lezen en bewaren’ (12).

In haar inleiding neemt Kuitert meteen een disclaimer op: haar verhaal is onvermijdelijk incompleet en gefragmenteerd. Bronnen zijn namelijk schaars, oplage- en verkoopcijfers veelal onbekend en menig in Nederlands-Indië gedrukt boek is verloren gegaan als gevolg van het vochtige en hete klimaat. Ze baseert haar geschiedenis grotendeels op krantenadvertenties, lijsten en catalogi. Veel wetenschappers zouden op basis van zo’n matige uitgangspositie het onderzoek bij voorbaat staken, maar Kuitert gaat vol goede moed aan de slag en dat heeft een zeer lezenswaardig boek opgeleverd vol smeuije details en anekdotes.

De rode draad is de overgang van Nederlands naar Indonesisch drukwerk. Aanvankelijk geloofden de Nederlanders dat de introductie van de drukpers de greep op de kolonie zou versterken, maar uiteindelijk wakkerde dit juist het Indonesische nationalisme aan. De drukpers was een paard van Troje, aldus Kuitert: ‘Uit de buik van het paard kwamen kennis, amusement, nieuws, advertenties, contacten, denkbeelden, protesten, groeperingen en strijd voort. Dat bracht de wereld binnen handbereik en niet alleen dat, ook de uiteindelijke onafhankelijkheid van Indonesië kwam daardoor dichterbij’ (263-264).

Het boek kent een thematische opbouw. Daardoor is het niet altijd eenvoudig de historische lijn te volgen en valt de auteur een enkele keer in herhaling. In negen hoofdstukken geeft Kuitert een beeld van de boekhistorische praktijk in Nederlands-Indië. Ze laat zien hoe de wens van

de Nederlanders om de lokale bevolking – Kuitert gebruikt in het boek systematisch het anachronistische woord ‘Indonesiërs’ – te kerstenen de verschijning van drukwerk stimuleerde. Java, met name Batavia, groeide uit tot het centrum van de boekproductie. In de buitengewesten werd er vrijwel niet gedrukt. De zending Joseph Kam getroostte zich in 1824 grote moeite om een drukpers naar de Molukken over te brengen om Gods woord te verspreiden. Het schip met zijn pers ging evenwel ten onder en de machine werd verzwolgen door de zee. Met zichtbaar plezier beschrijft Kuitert de problemen die kwamen kijken bij het drukken in de lokale talen. Daar waren in het begin geen drukletters voor beschikbaar en dus moesten deze eerst in Nederland worden ontworpen en gemaakt op basis van per post gestuurde tekeningen.

Papier was in de kolonie aanvankelijk niet voorhanden. In Nederland was het gebruikelijk om dat te vervaardigen van oude voddens, maar Javanen waren gewend hun kleding tot de laatste vezel op te dragen. Pogingen om te drukken op bamboe, bananenbladeren, kokosnoten en zelfs wespennesten liepen op niets uit, waardoor het meeste papier uit Nederland moest worden ingevoerd. Pas in 1910 werd in Surabaya de eerste papierfabriek van Nederlands-Indië geopend. Niet alleen papier, ook boeken werden veelal overgebracht uit het vaderland. In 1846 werd er meer dan 17.000 kilo drukwerk naar Nederlands-Indië verstuurd, al ging er ook wel eens een ‘kist Bilderdijk’ (53) verloren en zorgde de zeelucht ervoor dat menig boekband beschadigd arriveerde. Mede om die reden ontstonden er in de loop der tijd heel wat drukkerijen in de kolonie.

Kuitert besteedt ook een interessant hoofdstuk aan ‘Lezen in Nederlands-Indië’. Veel Nederlanders hadden een krantenabonnement en kregen hun dagblad, ter bescherming tegen vocht, in blikken trommels vanuit Europa opgestuurd. Het is opvallend dat de leescultuur zoals die in de negentiende eeuw in Nederland bestond, met leesgezelschappen en commerciële leesbibliotheken, naar de kolonie werd overgeplaatst. Kuitert richt zich echter alleen op de Europese leescultuur en laat de lezer die meer over de plaatselijke wil weten met vragen achter. Er waren wel manuscripten in lokale talen in omloop, maar op de orale cultuur die lang op Java bestond – vergelijkbaar met de situatie in Europa in de middeleeuwen – gaat ze niet in.

Ook schoolboeken komen in *Met de drukpers de oceaan over* aan bod. Vaak werden Nederlandse boeken aangepast aan de koloniale situatie, ‘verindisch’, meestal zonder dat de auteurs en illustratoren zelf ooit in Nederlands-Indië waren geweest. Het veelgelezen Nederlandse boekje *Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië* (1911) komt helaas niet ter sprake.

Boeiend is de beschrijving van de Nederlandse censuur in Nederlands-Indië: de islam moest worden beteugeld en antiwesterse sentimenten dienden te worden onderdrukt. Het drukpersreglement van 1856 zorgde daarvoor. Wie de regels overtrad, werd streng gestraft. In hoofdstukken 7, 8 en 9 maakt Kuitert inzichtelijk dat de Nederlanders een verloren strijd leverden. De ethische politiek zette in op de ontwikkeling van de ‘inlander’. Dankzij de in 1908 opgerichte Commissie voor de Volkslectuur – een soort Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen voor

Nederlands-Indië – nam het aantal uitgaven in de lokale talen toe. Ook Chinezen legden zich steeds vaker toe op het boekdrukken, vaak als nevenactiviteit. Ze waren soms ijsfabrikant, rijstverkoper, schoenmaker, speculant in suiker en drukker tegelijkertijd (217). Daardoor waren hun diensten goedkoper dan westerse.

Kuiterts monografie, die ook nog eens fraai is uitgegeven, is een plezier om te lezen. Toch becroop me bij het lezen de gedachte dat er méér in had gezeten. De Javanici Judith Bosnak en Willem van der Molen hebben in hun recensies al gewezen op tekortkomingen die te maken hebben met Kuiterts gebrek aan kennis van de Indonesische talen en (boek- en lees)cultuur.¹ In de inleiding verdedigt Kuitert haar keuze om alleen naar de materiële kant van het boek te kijken en niets te zeggen over de inhoud. Die aanpak is voor een boekwetenschapper te verantwoorden, maar soms wreekt dit zich ook. Zo schrijft ze in hoofdstuk 9 dat er in de vroege twintigste eeuw allerlei westerse klassiekers in het Maleis werden uitgegeven, zoals *Robinson Crusoe*, *Pinokkio* en *Oliver Twist*, en ook *Dik Trom* (1891) van C. Joh. Kieviet. Kuitert vraagt zich wel af ‘wat daarvan de ratio kan zijn geweest’ (246), maar blijft de lezer het antwoord schuldig.

Het lezen van *Met een drukpers de oceaan over* maakt duidelijk dat er nog veel meer onderzoek nodig is. Zo schrijft Kuitert niet over Indisch drukwerk dat in Nederland werd uitgegeven. Tal van auteurs werkten in de kolonie, maar lieten hun boeken in Nederland drukken. De natuuronderzoeker Franz Wilhelm Junghuhn gaf zijn studie *Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur* (1850-1854) bijvoorbeeld in Amsterdam uit. Hij was niet de enige: Multatuli's *Max Havelaar* (1860), die wel ter sprake komt, verscheen eveneens in de hoofdstad.

Dat Kuitert ervoor kiest om de scope van haar boek te beperken tot 1920 is begrijpelijk, maar maakt ook duidelijk dat het onderwerp niet af is. Juist in de periode vanaf 1920 bereikte het Indonesische nationalisme, waarvan ze de opkomst laat zien, een hoogtepunt, resulterend in de onafhankelijkheidsverklaring en Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Daarin heeft drukwerk ongetwijfeld een belangrijke, misschien zelfs doorslaggevende rol gespeeld. In haar inleiding geeft Kuitert aan dat de boekcultuur daarmee een andere dynamiek kreeg en dat de meeste bronnen in de lokale talen verschenen. Het is te hopen dat iemand op dit punt het stokje van Kuitert wil overnemen. Haar boek vormt een uitstekend beginpunt, maar om verder inzicht te krijgen in de complexiteit van de koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië, is samenwerking met Indonesici onontbeerlijk.

Rick Honings, Universiteit Leiden

1 Judith Bosnak, ‘Met een drukpers de oceaan over. Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië, 1816-1920’, *De Moderne Tijd*, 2021, <http://demodernetijd.nl/boekzaal/boekrecensie-kuitert-2020-bosnak/>. Bezocht op 11 januari

2022; Willem van der Molen, ‘Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië (niet) in kaart gebracht’, *Internationale Neerlandistiek* 59:3 (2021). DOI: <https://doi.org/10.5117/IN2021.3.009.VAND>.